

ËL BULETIN ÈD L'ACADEMIA

Nr 25

dla lenga piemuntèisa

Novèmer 2012

Editor: B. Villata

Cu-Editor: A. Costanzo

Ël Sincsent

Vist ch'a smija che l'argument tratà ant ël buletin pressedent a l'abia anteressà vaire letur i turnuma a parlé dla storia dla lenga piemuntèisa. Se ij test presentà ant ël nümer 24 a tucavu pì che tüt d'argument religiùs, rivand al Sincsent i truvuma 'l prim cas anté che 'l piemuntèis a l'é duvrà cume lenga literaria. E disend son is arferiuma a le cumedie dl'astzan Giors Aliun che, dël 1521, a l'avìa pubblicà l'Opera Jocunda, ën test ch'a presenta dë scrit an prosa e an vers, an trè lenghe diferente.

Ant la prima part as treuva la *Macarronea contra macarroneam bassani*, n'œuvra pulitica anté che l'autur a arbat lon ch'a l'avìa scrivü stu Bassan. Bin ch'a sia scrit an latin macaronic, che l'Aliun a ciama *latinacz*, i truvuma che stu test a sia mutubin ampurtant co për chi ch'as anteressa al piemuntèis, perchè che ij vaire genitiv, acüsativ e ablativ a stermu 'd vus piemuntèise s-cëtte, ancora duvrà al di d'ancheuj.

Ch'as pensa a: *amborrare* [amburé], *ascroze* [scruse], *asgayrare* [sgairé], *baricolis* [baricule], *buseca* [büseca], *cadregam* [cadrega], *caza* [cassa], *celoyra* [sloira], *cocale* [cucale], *copizum* [cüpiss], *cotello* [cutel], *fasolis* [faseuj], *fassinis* [fassin-a], *fera* [fera], *forcellino* [furciulin-a], *ghicetum* [ghicèt], *groglija* [greuja], *ianum* [gian, giaun], *impaglioratarum* [pajulà], *mafiolos* [mafiu], *micas* [mica], *monsus* [munsü], *nespore* [nespule], *malastruti* [malastrü], *ofelle* [ufe], *pioglus* [pieucc], *pich* [pic], *pellandroni* [plandrùn], *pollaglia* [pulaja], *quagliaster* [quajaster], *rancare* [ranché], *raviolle*, *remuschiare* [armës-cé], *robis* [robe], *roncare* [ronché], *rumpire* [rumpe], *sacagnando* [sacagné], *sbarruare* [sbarriuvé], *scalabronos* [scalabrun], *lavorare* *scagliatum* [travajé scajà], *scandagli* [scandaj], *scartapacio* [scartafass], *schiapate* [s-ciapà], *schiatte* [s-ciaté], *serventa*, *sofranatis* [safran], *sparmire* [sparmié], *sperlucantes* [sbërlüsent], *stivaldos*

[stival], *stranfire* [tranfié], *stravacavit* [stravaché], *struza* [strüis], *suffrino* [siffrin], *synopum* [sirop], *svessinando* [vsinesse], *taconare* [tacuné], *tagliucare* [tajuché], *talponi* [tarpun], *tavolacio* [taulass], *toppinum* [tüpin], *trabuco* [trabüc], *traunditur* [traunde], *trossio* [truss] *varivellis* [barivel], *voydare* [vuidé], *vuitonem* [vuitun], *zenoglium* [ginuj], *zerbore* [zerb, gerb], *sopiat* [supié].

Natüralment la part pì ampurtanta, co për l'autur che ant l'achit a la mensiun-a për prima, a l'é cula an vulgar dunt a fan part des farse che ij critic a definissu cumedie pupular o rüstican-e, scrite për ël carlevé.

Propi perchè ch'as trata 'd *gieug da carlevé*, ëd vire 'l lengagi dë ste farse a l'é pitost grass e a dubi sens. Për giüstifiché sta trivialità, a tuca nen dësmentié che ij carlevé 'd na volta a duviù ancora guerné na part ëd j'antiche license dij saturnaj ruman o dij rit pagan ëd purificassiun e 'd propissiassiun për la fin ëd l'invern. Dunc, cum a l'ha scrivü Paolo Toschi, la licensiuità dle farse 'd carlevé a l'era n'aspet ëd so caràter ritual e tuta la cumunità a-j pijava part.

Malgré tüt son, dij so temp, le farse dl'Aliun a l'han avü na bun-a riüssia, tant che già dël 1560 as era fasne na ristampa. Bin che j'argument tratà an se farse, e sürtüt le flecià cuntra ij fra, a füssu nen an sintunià cun ij prinsipi dla contrarforma, co se censürà dai passaggi cunsiderà inaproprià, ste cumedie a sun turna staite ristampà dël 1600 e dël 1625.

J'edissiun pì recente, un-a dël 1865 suagnà dal Tosi e l'auta dël 1953 d'Enzo Bottasso, a l'é propi malfé truveje. La pì anteressanta a l'é cula 'd Bottasso. Bin ch'a presenta ij test ant la grafia dël prinsipi dël '900 duvrà da Viriglio, a smun na gran cantità d'anfurmassiun storiche, lessicaj e cultüraj mutubin aproprià, ch'a giütu a capì la lenga e la cultüra dël Sincsent.

Essend anteressà a la lenga uriginal de ste

cumédie, dël 2007, co nui i l'avü fane na tras-crissiun diplomàtica cumpagnà da la tradüssiun an piemuntèis mudern e an italian. Ma co stu vulüm a l'é malfé da truvé, pèrché ch'i l'avü stampane poche copie pèr j'amis.

Turnand al test uriginal, cul dël 1521, a tuca di che a l'é nen fàssil da lese, pèrché che suvens le parole a sun ancora scrite un-a tacà a l'auta e peui la grafia a presenta vaire ussilassiun gràfiche, nurmaj co ant ij test cuntempuran tant an Fransa che an Italia..

Dacant a j'ussilassiun, an se cumédie as treuva n'aut fenomen scasi upost, cul ëd la pulisemìa, ch'a cunsist ant ël fait che na midema vus a peul avèj vaire sens divers. Tant pèr dene n'esempi i arcurduma cul ëd la O ch'a peul esse congiunsiun (*che ben o mal* A5), pèrnom nèutr (*e o digh* A585, it. lo dico), pèrnom diret ëd tersa pèrsun-a singular (*me vis che o senta li derrer* A592, it. mi pare di sentirlo lì dietro), pèrnom pèrsunal suget ëd tersa pèrsun-a singular ëd furma àtuna (*com o sta* A594, it. come sta?), pèrnom vèrbal dè scunda pèrsun-a plüral (*che quand o ne volessi* A602, it. che quando non voleste), prima pèrsun-a dël present andicativ d'avèj an cumpetissiun cun *eu* (*e no pur fag sgarry* C284; it. ne ho pur fatti garrire).

A part son, a tuca co arcurdé che si test a presentu ancora d'abreviassiun ch'as trovavu già ant jè scrit pì antic, che ij sègn d'antèrpunsiun a sun pitost rair e che 'd solit j'artìcuj, le prepusissiun, ij pèrnom pèrsunaj e j'aute partissele munusilàbiche a sun ëscrite tacà a la parola ch'a-j va dapress.

Malgré tüt son, ansi forse propi pèr son, ij test astzan a sun mutubin anteressant, pèrché ch'a arcordu j'andecisiun arlevà ant ij ducüment ëd j'épuche precedent, a parte dai Sermun sübalpin. E suvens sta curèspundensa as treuva co pèr ël léssic e la gramàtica.

An vaire cas peui ij termu duvrà ant le farse a smiju 'n punt ëd passaggi tra la lenga dij test piemuntèis pì vej a le furme muderne. Ch'as pensa mac a la desinensa –are dl'anfini dij verb ëd la prima cuniugassiun latin-a. Ant ij Sermun sübalpin as trovava –er e pì da rair –ar, men-

tre ant le farse la desinensa –er a l'era an cumpetissiun cun la –e (è duverta), che ancheuj an türinèis as prunünsia –é (e sarà).

Tüt an rivand da le mideme furme latin-e, ëd solit ij termu astzan ëd l'Aliun a sun mutubin pì cürt che le vus curèspundente dël türinèis e dj'aute parlà piemuntèise d'ancheuj, andüa che vaire sëlabe o cunsunant ch'a j'eru sparie dël '500 a sun staite recüperà pèr anfluensa dl'italian. Ch'as pensa a *cavià* e *capital*, *ampià* e *ampiegà*, *careà* e *cadrega*, *uspià* e *uspidal*, *pustà* e *pudestà*, *prica* e *prédica*, *privu* e *pericul*. E sta pressiuun dl'italian an sël piemuntèis as peul già artrassé ant ij test dël Sessent.

Se peui as pensa che ij pèrsunagi presentà ant le farse, nen tüt astzan, a aparten-u a 'd livej suciaj diferent e che ugnidün as ësprim ant la parlà típica ëd so stat sucial e dël país da anté ch'a riva, as capiss pèrché che la lenga dle cumédie dl'Opera Jocunda a presenta na bela varietà e na gran richèssa lessical. Stasend parèj le cose, ëd vire a l'é propi malfé stabili se certi dubiun, cume pèr esempi *zeu* e *zo*, a siu 'd sempi alograf o 'd variant suciaj.

A aumenté sta gran varietà lessical a cuntribüiss ëdco 'l fait che mincatant, forse pèr fé rije 'l püblic, l'Aliun a strupiava chèiche parole aposte. Ch'a pensa mac a *dügiche* per *giüddiché*.

Malgré tüt son la lenga dle farse a l'é viva e espressiva e vaire turnüre as artreuvu ancora ant le parlà piemuntèise dij nossi di. Vultà an lenga muderna, si dapress i na presentuma d'esempi gavà da le prime quat cumédie e, pèr lucaliseje i na marcuma la cumedia A, B, C, D e co 'l vers.

A lung andé A33, *ch'a sia nen carià 'd bosc* 51, *a bzogna avèj l'euil al penel* 60, *ëd neuit tüti ij gat a sun gris* 63, *dimlu a la viarà* 192, *i sun 'n poc dür d'urija* 268, *cerché a tastun* 279, *i giugrai 'd testa* 309, *tajé cürt* 331, *dit e fait* 353, *a dà ant ël nas* 383, *fora dle strup* 472, *dal so cant* 504, *i sun spacià che na peuss pì* 514, *prumëtte munt e val* 554, *andé dël corp* 578, *avisché na candèila a...* 584, *vni a pat* 676, *sensa speté duman* 611, *i l'avreve bel rumpve la testa* 614, *a l'ha ij pe ant la fossa* 648, *lè bzogn a fa truté la veja* 671, *al di d'ancheuj* 732, *a ven a taj*

Sté a famiole **B8**, lassuma perde 32, peui an sël pressi la gent a dirà 39, mangé pan sec 48, s'i füssa ancur büttà ant ël bal 55, a mes camin 107, j'erbu caria 'd sautissa e 'd sèrolà 139, e le tur quatà 'd bignole 141, ij povrom a portu 'l bast 160, a l'é da pèr chila an sl'üss 209, sta carogna 'd galin-a 255, i meuir ëd sèj 260, arzenté ij buej 261, i veuj feje tiré lè s-ciop 264, fa an sà 306, ël sul a l'é già andait sut 339, chi ch'al l'ha ch'as lu ten-a 349, ël pan frèsc 365, a bèive i veuj sté a la bota 383, pèr dèspet 400, a l'avriü forse tnü man 415, a-i é 'd gent pèr ca 433, armedi a-i é pèr tüt 445, che 'l diav at porta via 458, tüt fora 'd chiel 491, a-i é 'd neuv 498, curagi! 551, daje ch'a bala bin 562, a quat pe 571, pèr nen fé mal a gnün 575, ch'i veuj fete caghé ij truss 592, a sarìa cume dé sü 'n sac ëd bren 597, a strasüra 620, a muru süit 625.

Gnün a-j dis gnente **C6**, parèj a va 'l mund 16, büté a la tuca 16, che bun-a neuva av men-a? 31, ten-e baja 33, a braja cume 'n luv ravas 39, na spana 'd sautissa 40, chi antend cum a va la lun-a 58, bun ampiastr da fé ancarné 68, a cavalcon 85, bërle 'd rat 106, 139, i lu mandruma a cassé 'l cucu 146, a peul nen desne pas 177, as dèspèra cume 'n can 178, cul bun cristian 179, mangé cun la testa ant ël sac 183, a l'han nen n'ungia da gratesse 'l cül 291, anduma trop sculà 208, vuran neghé che 'l sul a lüs ant l'eva 212, a-j mandu drite an paradis 222, che mal e a pen-a a l'han ël nas süit 245, j'uchèt a men-u j'oche a bèive 248, a l'ha pì nen gamba 254, ch'ün a l'ha mai arpos 260, lasseje püra di fin ch'a s-ciatu 279, an lassran ëd gratacuj 281, an tüti ij meud chi ch'a l'ha fait a l'ha fait 289, i na darìa pa 'n cisi 304, 'n brüt servissi 305, am ësmija spèisa campà via 313, ch'amparu püra 'l paternoster 327, a fa bin parlé cun cuj ch'a san cum as deuv plé l'oca e 'l fasan 330-1, che tost u tard a peul pa scapé la vulp da ca dël plissé 332-3, a gnün a-j pias ël vej se nen ant la scarpa 336, ma i truvreve pa tant bela scarpa ch'a diventa nen 'n vej savat 338.

Bote giü da mat **D2**, a restu peui cun na pügnà 'd musche 8, havèj tanta passiansa 11, mla bütrìa sübit a col 74, a-i é nen che 'n pericul 147, andé pür destra 151, suma veje e mal grassiusse 168, suta na topia 202, tüti camulà 228, or ch'a spüvu j'oche

275, a lüsü cume 'l tremeleri 277, a la vnüa dël rè Carl 314, chi ch'a sa pa fé so mësté ch'a sara bütega 333, sas lassa ciapé so dagn 334, lon ch'a l'é 'd pat a l'é pa d'angann 359, chi ch'a prumèt a l'é giüst ch'a paga 362, i sareve pa l'ültim 385, a veul s-cianche-je jè scü da le piote 423.

Dop le Farse an astzan, l'Opera Jocunda a presenta dè scrit an fransèis che, ant ël frunt-èspissi, l'autur a definiss an *metro gallico*. Ij test an fransèis a sun ëd géner pitost divers: a-i é dè scrit èstoric e filusofic cume *La chanson des Suyces sur la bataille de Marignan* o 'l *Chapitre de liberté*, ma co 'd cansun cume la *Chanson d'une bergière* e fin-a 'd laude a la Madona e co na Lauda a Santa Catlin-a 'd Lissandria d'Egit. E an ësmija quasi ampussibil che chi ch'a l'avìa scrivü 'd farse cume 'l *Lanternero chi acconciò la lanterna e el soffiecto a de due done vegie* o *La farsa de Sebrina sposa quale fece el figliolo in cappel del mese*, a l'abia pudü scrive 'd Laude cume cula 'd Santa Catlin-a, dunt i presentuma sì dapress la tradussiun an piemuntèis.

Gaude, gaude, gluriusa vèrgin Catlin-a, che tant it l'has sufert pèr to spus Gesü, ch'it l'has utnü an paradis ël post dè scunda serventa.

Dij to temp, ëd Grecia it ses èstaita la pì bela. A quatordes agn fija 'd rè putent, ma ti it l'has lassà so sfars triunfant pèr avzinete a la lega imurtal.

Ti it l'has passà an dutrin-a, e che dutrin-a, tüti jè sculé d'Aten dij to di, tant ch'it saras sempe 'd nostra fej specc e candèila.

Masens ampradur a l'ha avüine la neuva. A l'ha fate sèrché pèr aduré ij so de. Ma quand ch'it ses andaita là, it l'has bin savü s-ciairè so grand erur pèr rasun natüral.

Pèr rèsponde a tùe rasun a ciama filosof, legista, avucat. Ma quand ch'as é vnusse a dèscüte 'l cas, bin tost it l'has viraje a tùa rasun.

Masens ampradur a l'ha avüine rabia murtal, tant ch'a l'ha piane vendeta, e a l'ha faje brüsé tüti. Ma ti it l'has faje avèj tal grassia da De, ch'a l'han ricevü vulunté na mort parèj.

Peui 'l tiran anfedel a l'é vnüit da ti, disend che s'it vurie banduné Gesü, chiel a l'avria peui fate ancuruné an so palass ant ël post pì aut.

It l'has arfüdà, parèj a l'ha cunsiderate na rivul-

tusa. A l'ha giürà a Jupiter, Mars e Baccus che, a dispet ed Gesü, a l'avria fate martirisé an meud düer e crüdel.

La bela carn ch'a l'era tant bianca e fràgil anlura a l'ha fait squarsé cun d'angin ed fer. Cosa che për piasèj a De it l'has vursü supurté senza tèmme'l dulur e la mort curpural.

A l'han turna bütate ant la pèrzun èscüra. Për dùdes di senza bèive, senza mangé. Là a l'é vnüje Gesü për pasié tùa pen-a, dimustrand ch'a l'avia piate suta sùà tùa.

Èl tiran fauss che Lüssifer a turmenta, trist e aflit dal miracul evident, públicament a l'ha fate purté biuta dai so boja, cume 'l bèru dal maslé.

E nen cunussend gnün-a mort pì crüdel, a l'ha fait munté ed rasur tajent sü 'd rùe, dùa it ses èstaita bütà, ma a l'é vnüje l'àngel e a l'ha tajà boja, corde e viola.

Èd present a sun drucà an gran cunfusiun, i chèrdu mila e pì, che l'àngel a l'ha scassà. Ti it ses èstaita salvà. Masens a l'é anrabiasse, ma a l'ha nen calmà sùà flin-a.

A l'ampradis a l'ha faje tajé ij sen e peui la testa perchè, vnüita a truovete an pèrzun, it l'has fala chèrde an Gesü. A l'é staita na màrtir.

Vaire autre, seguend so esempi, a l'han vursü meuire sèrcand èl batésim. De a l'ha arsèivüte, për son èl malvoas tiran a diventa furius, ma an so cheur a sterma 'l deul.

Na scunda vira a l'ha bütate a la preuva cun èl pretest ed pietà. Ma ti it l'has dije vatne vej bacüc! I l'hai piat Gesü ch'am èspeta an sùà cela.

A la fin, vèdend che le sùe tràpule e gnanca ij so turment a servu nen a fete crulé, pochi di dop, a l'ha fate decapité. De a l'ha permëtülu për bütete a So fianc.

De che sü sta muntagna it l'has daje la taula dle lèj a Musè To pastur, là it l'has fait acheuje Catlina, tant ch'as n'avèissa memoria üniversal.

De truvete a la preghiera bela, che a l'ültim di che da sù partiruma, i peussu munté, se bin i la serviruma, lassü al munt ed la goj.

Për presenté n'aut aspet ed la pèrsunalità e

dj'euivre dl'Aliun sù an ven bin arpurté la tradüssiun piemuntèisa dla *Chanson et complainte dune josne fille mariee a vng vieillart jaloux*.

Venus cun ti im lamentu / d'èn vej mari ch'a l'han dame / rüdi, gelus, rè dij vilan. / Ch'a sia danà ant l'infern. / Sempe scuntent / che mi im trüca. Ma passiensia Marion / "Pèrchè ün as èspusa?"

A l'ha 'l nas russ e j'euje lacrimus/ e bela scorta 'd farsèt./ A l'é ampachèttà tra ij fianc / cume 'n baril e bel grassot./ Për fé quat saut an cumpagnia / a braja cume Gian Gipun / ma a l'ha la facia d'èn capun.

E quand ch'i suma cugià an efet / a serca l'arpos a scapa 'l gieug. / A spüssa e a runfa a tüt andé, / ur cunsideré che bel èspass. / Për èscüsa a fa 'l malavi / i sai nen s'a l'ha mal o no! / Malmarià a l'é mè nom.

Maledet chi për prim a l'ha parlà / ed marié tal umnass / S'i lu fas passé da là / ün a lu cumpatiss pa a tort./ Testa pla e fija vigurusa / a sun nen la midema cosa. / Ma 'l pentiment a l'ha pa dè stagiun.

I peuss pa parlé senza gran privu, a prèive mundan o a cunvers / perchè che vilan a chèrd fassilment / e a pija tüt a l'anvers. Se chèiche ubada / la matin am fan sti gentij cumpagnun / i l'avrai 'd musu e 'd barbutade.

Peui a veul savèj di per di / co i filu e dunt a ven./ S'i vad mac al furn / èl mutiv dije am cunven. / Ma bin ch'a tarda / i-j la guernu / për feje / nè schèrs *bretun* / mustrandje ch'a l'ha 'l süst d'èn mutun..

S'a l'é gelus am n'anfà nen / La pas a let i fas quand i veuj. / Pì a braja e a rugna, menu a-j cunven / Im la riju tra dui linseuj. / Che 'l mal feu a lu brüsa / A la lumbarda a cerca 'd tenme an pèrzun. / S'a porta ij cornu a-i é na bun-a razun.

Bin che dl'Aliun a sù rivane poche neuve, dai so scrit as peul dedüe che nen mac a l'avia na pèrsunalità puliédrica, ma ch'a duvia co esse 'n sitadin anfluent. Difati ant jè scrit an *metro gallico* a arcorda 'l passagi d'an Ast ed Luduvic èl Moru, pèrzuné dij fransèis, cun ed detaj ch'a dimustru che chiel a duvia avèjlu vist da davzin. Cum as sà, antlura Ast a l'era na sità "fransèisa" e an vaire ucasiun, tant ant le cumedie che ant ij test an *lenga galica*, l'Aliun a l'ha manifestà sùà goj d'esse "francois". Ch'as pensa a: *et noz francois de qui descenduz sommes* (Chapitre de liberté) e co a *Mays quoy que soit vraiz francois de nature / nous trouveras aussi bon qua paris / Ayans en cœur la franche fleu de liz*. (ma tütün ver fransèis ed natüra, it in truvras tant bun che a Paris, cun ant èl cheur la franca fiur dèl liri.